

dr. Florin STAN

**METODOLOGIA CERCETĂRII ISTORIOGRAFICE
PRIVIND EVREII DIN ROMÂNIA ÎN ANII CELUI DE-AL
DOILEA RĂZBOI MONDIAL**

HISTORICAL RESEARCH METHODOLOGY CONCERNING THE JEWS
IN ROMANIA DURING WORLD WAR II

Abstract: The condition of the Jews in Romania during the last world war has become a centre for historiographic debate especially during the last post '89 decade, when the opening of the approach of a direct research circumscribed to the unveiling of the "Jewish problem" was obvious, despite the continuation in following certain directions of subjective interpretation of the Antonescu regime by some of the contributions. The lack of fluency and unity in the historiographic discourse regarding the approached theme was also due to the non-utilization of the sources which are indispensable to any historian: documents of archive.

If the contemporary history of any society is being studied with greater difficulty than any other period of the past, people being relatively close to the events and having a propensity toward partiality in judgments, this fact is more easily verifiable when the subject is the otherness. Therefore, the classical principle of the study of history, *sine ira et studio*, is being inevitably tested in the case of contemporary period. However, history is only one. Starting from this premise we don't have to agree with dichotomies of the kind: "*Jewish historians / non-Jewish historians*" or "*true, active historians / false historians*". Beyond a given polemic within the domain, fertile for the research, this thing can be sometimes translated by dividing the community of historians into rival factions, which in some cases are difficult to be reconciled. The responsibility of the historian remains sovereign and increases once his disposition exceeds the interpretation of diplomatic confrontations or specific circumstances to the history of international relations, aiming to approach what the war really meant, an inferno for countless innocent people, children, women, elders, who were remote in relationship with the politics of the time. Since crimes are unjustifiable regardless the circumstances, any approach that attempts to sustain the contrary, either within the broader context of generalized sufferance caused by the political-military confrontations, or subsequent to a simplistic interpretation of

the *cause-effect* kind is depriving the historical writing of its equidistant contributions.

The manicheist language which leaves no room for nuances can't ever represent a historiography which aims at an objective approach, a scientific one, of events and facts of the past, in the benefit of all the ones who are willing to recuperate memory in the virtue of consolidating a future unshadowed by the horrors of a revoluted time.

Keywords: historiography, Jews in Romania, "*Jewish problem*", historians, Holocaust

*

Considerații generale

Problematika situației evreilor din România între anii 1940-1944 a fost abordată în istoriografie cu larg interes, fiind viu disputată mai cu seamă în ultimii ani. Volumele de studii și de documente publicate pe această temă, concentrarea discursului istoriografic inclusiv prin ampla deschidere politică asupra dezbaterii, a generat un interes crescând față de această problematică deosebit de importantă și deopotrivă delicată prin implicațiile sale contemporane¹.

După încheierea celui de-al doilea război mondial, problematica situației evreilor din România nu a devenit un centru de interes istoriografic,

¹ În privința studiilor occidentale privind Holocaustul, acestea sunt dominate de existența a două școli istoriografice: *intenționalistă*, care susține că „*soluția finală*” a fost precedată de o serie de politici anterioare, concepute de Adolf Hitler înainte de punerea în aplicare a planului de exterminare propriu-zisă a evreilor - interpretarea acordă *führer*-ului rolul crucial în implementarea politicii genocidale - și școala *funcționalistă*, care admite rolul antisemitismului în exterminarea evreilor, pune accentul pe importanța structurilor birocratice, a circumstanțelor politice și militare din epocă, cf. Igor Cașu, *Istoriografia și chestiunea Holocaustului: cazul Republicii Moldova (I)*, în *Contrafort. Revistă a tinerilor scriitori din Republica Moldova*, nr. 11-12 (145-146), noiembrie-decembrie 2006. Versiunea *on line* la <http://www.contrafort.md/2006/145-146/1137.html>. De menționat publicarea la Chicago, în anul 1961, a monumentalei lucrări a lui Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Ediția în limba română a lucrării a apărut în două volume: Raul Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa*. Vol. I, 752 p., vol. II, 335 pp., Editura Hasefer, București, 1997). Locul României în cadrul expunerii se află printre „*sateliții oportuniști*” ai Germaniei, alături de Bulgaria și Ungaria. În atitudinea lor față de evrei, se precizează că românii au dat dovadă de un „*oportunism ambiguu*”, în unele perioade germanii plângându-se de încetineala lor exasperantă, alteori însă trebuind să intervină „*pentru a modera și a frâna acțiunile românești*” (*ibidem* vol. I, p. 668), o adevărată piatră de hotar - prin consistență, rigoare și interpretarea surselor primare - în privința studiilor asupra situației evreilor din timpul Europei dominate de Germania nazistă.

în pofida apariției unui titlu care a rămas una dintre sursele primare semnificative ale studierii istoriei acestei etnii în perioada ultimului război mondial: Matatias Carp, *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România. 1940-1944*, București, 1946-1948². Potrivit modelului istoriografiei sovietice, victimele din timpul războiului erau tratate nediferențiat, rezultatul acestei tendințe ducând la minimalizarea suferințelor evreilor în timpul războiului³, tragedia acestora fiind treptat estompată în memoria publică⁴.

După cum s-a arătat, „este dificil de făcut evaluări finale de referință absolută asupra problematicii raportului/influenței politicului asupra istoriografiei române” în perioada postbelică⁵. Este evident însă că scrisul istoric românesc și-a modificat radical orientarea în această perioadă, conform modelului sovietic, în special între anii 1948-1964⁶. „Atunci când au reapărut

² Un martor al realităților frontului, locotenentul Ioan Popescu, care a fost în timpul războiului comandant al Chesturii municipiului Tiraspol, a afirmat, într-o mărturie făcută după război, că Matatias Carp s-a dovedit „destul de documentat, dar și destul de exagerat”, ACSIER, *Fond III*, dosar nr. 1.191/2000, f. 9 bis.

³ S-a apreciat că „În 1945 și în anii următori, când funcționau «tribunalele poporului», suferințele evreilor au fost distilate în povestiri al căror caracter ținea prea mult și de literatură și de propagandă. După ce comuniștii au luat puterea în România, profitând de acuzația «crimelor de război» pentru a-și arunca adversarii în închisoare, mesajul pedagogic a fost schimbat: «fasciștii» (străini și locali) au comis crime împotriva comuniștilor, a căror origine etnică nu mai era indicată (erau presupuși români). Din versiunea oficială a istoriei României pentru anii războiului nu putea lipsi rezistența opusă «fasciștilor» de întregul popor, bineînțeles, în frunte cu Partidul. În realitate, eroii acestei rezistențe erau greu de găsit în afara grupului de comuniști evrei”, Institutul Român de Istorie Recentă, *Holocaustul evreilor români. Din mărturiile supraviețuitorilor*, Polirom, Iași, 2004, p. 9 (Prefață de Andrei Pippidi, p. 7-11).

⁴ *România și Transnistria: Problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, coordonatori: Viorel Achim, Constantin Iordachi, Editura Curtea Veche, București, 2004, p. 9. Volumul citat cuprinde lucrările prezentate în cadrul colocviului *Studiul Holocaustului în istoriografia română recentă: Dezbateri teoretice, perspective comparative și aspecte etice*, organizat la București în perioada 1-2 iunie 2002, parte a unui Proiect pentru Educație Civică. Reținem două dintre titlurile care vizează dezbatarea situației evreilor în studiile românești: Constantin Iordachi, *Problema Holocaustului în România și Transnistria - dezbateri istoriografice*, p. 23-77 și Irina Livezeanu, *Reflecții pe marginea noii istoriografii despre Holocaustul din România*, p. 78-94.

⁵ Florin Müller, *Politică și istoriografie în România. 1948-1964*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003, p. 323.

⁶ *Ibidem*, p. 324. În privința temei circumscrise de noi, amintim că la sfârșitul primului deceniu postbelic un pas important al evoluției studiului privind evreii din România anilor celei de-a doua conflagrații mondiale a fost făcut pe plan extern, în anul 1954, când a fost publicată lucrarea istoricului german Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*. Ediția în limba română: *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*, Editura Humanitas, București, 1994, 432 p. În *Anexa I a*

în istoriografia română, la sfârșitul anilor '70, referințele la Holocaust erau scrise într-o cheie diferită⁷, propaganda regimului comunist ducând la evitarea afirmării vreunei responsabilități a autorităților române în ceea ce privește victimele politicii antisemite⁸.

Referințe istoriografice

Abordând metodologia cercetării istoriografice privind evreii din România în anii celui de-al doilea Război Mondial, considerăm necesar o trecere în revistă a unora dintre cele mai importante titluri ale bibliografiei temei.

În perioada postdecembristă, dar mai cu seamă în anii din urmă, un număr de volume de documente, articole, studii etc au impus afirmarea situației evreilor din România celui de-al doilea război mondial ca o temă distinctă și aparte în dezbateră istoriografică românească.

Radu Ioanid a publicat în anul 1998 lucrarea *Evreii sub regimul Antonescu*, Editura Hasefer, București, 430 pp., titlu care se constituie în prima sinteză dezvoltată a temei⁹. Pe parcursul a opt capitole se tratează „Statutul legal al evreilor în România. 1800-1944”, „Masacrele dinaintea războiului. 1940-1941”, „Masacrele de la începutul războiului”, „Lagărele de tranzit, precum și ghetourile, deportările și alte forme de asasinat în masă”, „Transnistria”, „Deportarea și exterminarea țiganilor; persecutarea altor categorii etnice și religioase”, „Supraviețuirea în rândul evreilor români”, „Antonescu și evreii”. În cadrul concluziilor se arată: „Istoria exterminării și supraviețuirii evreilor români în timpul celui de al doilea război mondial este plină de contradicții și de paradoxuri. Victimele pogromurilor legionare din ianuarie au fost, din punct de vedere numeric, puține în raport cu asasinatale în masă comise ulterior de armata și de jandarmeria română, imediat după începutul războiului. (...) În același timp, la București, chiar în clipele de deznădejde, se stabilise un dialog ciudat între

cărții, *Problema evreiască în cadrul relațiilor dintre Germania și România* (p. 278-286), se reține: „Politica guvernului român în problema evreiască, așa cum reiese dintr-o privire retrospectivă, s-a întemeiat, în tot timpul războiului, numai pe considerente tactice și comerciale. Ea nu a ținut seama nici de obligații morale față de cetățenii români, nici nu s-a inspirat din doctrina antisemită. Ea a urmat, mai degrabă, liniile mari ale politicii externe a României”, *Ibidem*, p. 286.

⁷ *România și Transnistria...*, p. 9.

⁸ Un exemplu în acest sens este oferit de volumul semnat de Aurel Kereșki și Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Editura Politică, București, 1978.

⁹ Lucrarea a cunoscut a doua ediție, ușor revizuită, sub titlul *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu. 1940-1944*, Editura Hasefer, București, 2006, 455 p.

autoritățile românești și conducătorii comunității evreiești”¹⁰. ..., *Evreii români au fost masiv deportați în Transnistria, însă o parte din supraviețuitori a fost repatriată în mod selectiv*”¹¹. ..., *Trei elemente au cântărit foarte mult în balanța morții și supraviețuirii evreilor români: violența incontrollabilă, corupția și oportunismul*”¹².

Volumul editat de Randolph L. Braham, *Exterminarea evreilor români și ucraineni în perioada antonesciană*, Editura Hasefer, București, 2002 (467 p.), cuprinde o serie de studii prezentate la Conferința Internațională a Oamenilor de Știință, organizată la Washington sub auspiciile Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite în perioada 25-26 iunie 1996. Acestea „reflectă - după aprecierea editorului - sursele arhivistice și de informații secundare, disponibile cercetătorilor la momentul respectiv”¹³. Studiile sunt împărțite în patru secțiuni: I. *Pregătirea cadrului propice*; II. *Campania împotriva evreilor*; III. *Factorul extern*; IV. *Miturile și spălarea istoriei*. De reținut, în mod special, studiul Daliei Ofer, *Emigrația și imigrația. Situația schimbătoare a evreilor români* (pp. 45-72), care etapează procesul emigrării în două mari perioade: decembrie 1937 - iunie 1941, respectiv iunie 1941 - august 1944. Din concluziile cercetătoarei israeliene reținem: „*Istoria tragică a emigrației evreiești din timpul războiului a fost rezultatul nu numai al obstrucționării din partea naziștilor, ci și al împotrivirii țărilor neutre și a Aliaților de a oferi orice fel de refugiu pentru evrei. (...) Necesitatea de a prezenta emigrarea drept o operațiune realizabilă a pus conducerea comunității evreiești într-o situație dificilă, mai ales că ajunsese la concluzia că aceasta era singura șansă de salvare pentru majoritatea evreilor din Transnistria, pentru mulți dintre evreii din România și, după martie 1944, pentru evreii din Ungaria*”¹⁴.

De asemenea, din același volum, reținem studiul semnat de Paul A. Shapiro, *Evreii din Chișinău. Revenirea autorităților române; ghetoizarea și deportarea* (p. 165-233), cu surse culese din arhivele de la Chișinău. Concluziile studiului apreciază: „*Transportată din România în URSS și înapoi de deplasarea granițelor de stat, decimată de vicisitudinile războiului, comunitatea evreiască a Chișinăului era doar o umbră a ceea ce fusese,*

¹⁰ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Editura Hasefer, București, 1998, p. 399.

¹¹ *Ibidem*, p. 400.

¹² *Ibidem*, p. 405.

¹³ *Exterminarea evreilor români și ucraineni în perioada antonesciană*, Editura Hasefer, București, 2002, p. 9.

¹⁴ Dalia Ofer, *Emigrația și imigrația. Situația schimbătoare a evreilor români*, în *ibidem*, p. 66-67.

atunci când armata română a recucerit orașul, în iulie 1941, după un an de absență... ”¹⁵.

Din același volum, evidențiem studiul lui Raphael Vago, *Situația evreilor români în perioada antonesciană. Reacții și percepții ale Ișuvului* (p. 279-291), care reține, între concluzii, următoarele: „*Rolul neobișnuit jucat de România în timpul celui de-al doilea război mondial, situația schimbătoare a comunității sale evreiești - între parametrii tragediei din Transnistria și cei ai existenței, în anumite perioade, a unor linii de comunicare aproape directe între liderii evrei și eșaloanele superioare ale regimului fascist antonescian - au fost nu rareori considerate o enigmă de către conducerea Ișuvului. România a fost percepută pe rând ca teritoriu de tranzit pentru salvarea refugiaților evrei străini, care își puteau găsi aici un adăpost temporar, și zonă de punere în practică a unor acțiuni de salvare a unor mari segmente ale evreimii române însăși. La această situație complexă, relațiile și conflictele personale dintre liderii marcanți ai evreilor români au mai adăugat încă o complicație, pe care responsabilii Ișuvului trebuiau s-o clarifice*”¹⁶.

Contribuții însemnate la bibliografia temei avute de noi în vedere a oferit istoricul Jean Ancel¹⁷. Menționăm trei dintre cele mai importante titluri ale sale: *Transnistria*, vol. I (399 p.), vol. II (399 p.), vol. III (399 p.), Editura Atlas, București, 1998, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, vol. I. *Partea întâi, 1933-1944* (487 p.), *Partea a doua, 1933-1944* (365 p.),

¹⁵ Paul A. Shapiro, *Evreii din Chișinău. Revenirea autorităților române; ghetoizarea și deportarea*, în Idem, p. 213.

¹⁶ Raphael Vago, *Situația evreilor români în perioada antonesciană. Reacții și percepții ale Ișuvului*, în Idem, p. 290.

¹⁷ Jean Ancel, ca cercetător al situației evreilor din România în timpul celui de-al doilea război mondial și-a reformulat radical concluziile în timp, principala cauză a acestui fapt fiind accesibilitatea surselor arhivistice. În anul 1984, J. Ancel a apreciat: „*Dacă considerăm Stalingradul ca eveniment hotărâtor în istoria celui de-al doilea război mondial, moment care marchează începutul sfârșitului dominației naziste în Europa, atunci refuzul guvernului român de a-și preda evreii poate fi considerat ca unul dintre marile acte de rezistență din Europa într-un moment în care Germania se afla în culmea puterii sale, forțele aliate pierduseră orice cap de pod în Europa sau în Africa de Nord și nu se întrevedea sfârșitul războiului*”, dr. Jean Ancel, *Regimul antonescian și salvarea evreilor din Transilvania de sud (toamna 1942)*, în *Anale de istorie*, nr. 6, 1984, p. 90. În anul 2002, același cercetător a concluzionat: „*Dintre aliații Germaniei naziste, România a adus cea mai mare contribuție la exterminarea poporului evreu. România a predat mai puțini evrei mașinii de exterminare naziste decât a făcut-o Ungaria vecină, dar - din liberă alegere, care provenea din dorința de a fi pe placul naziștilor, din calcule de interes personal și, mai presus de toate, dintr-o adâncă ură față de poporul evreu - a pus în acțiune armata, jandarmeria, și alte organe ale regimului pentru executarea unui genocid*”, Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*. Vol. II. *Partea a doua, 1933-1944*, Editura Hasefer, București, 2003, p. 402.

Editura Hasefer, București, 2001; vol. II, *Partea întâi, 1933-1944* (431 p.), *Partea a doua, 1933-1944* (447 p.), Editura Hasefer, București, 2003. De amintit aici unele rezerve *vis-à-vis* de încheierile istoricului israelian, exprimate chiar într-o notă a Editurii Hasefer¹⁸. De asemenea, lucrarea *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Editura Polirom, Iași, 2005, 491 p.

În logica argumentării Holocaustului, Jean Ancel s-a concentrat, între altele, pe „*marile operațiuni de exterminare*” din Transnistria („*Regatul morții*”¹⁹) din perioada 1941-1942, în care au fost implicate autoritățile și organele ordinii românești, precum Guvernământul Transnistriei, Armata română, Jandarmeria, Poliția, alături de poliția ucraineană²⁰. Se prezintă ocuparea Odessei de către Armata română și situația evreilor din zonă sub administrare românească²¹, situația evreilor din județul Berezovca, ca „*nou centru de exterminare*”²², epidemia de tifos²³. Un capitol aparte, „*Crucea și evreii*”²⁴, este dedicat atitudinii slujitorilor Bisericii Ortodoxe Române față de „*problema evreiască*”. În postfața celor trei volume dedicate Transnistriei, istoricul israelian își declară revelația față de ceea ce a reprezentat acest ținut din perspectiva cercetătorului situației evreilor înainte și după deschiderea arhivelor din fosta Uniune Sovietică²⁵, impactul cognitiv fiind foarte profund²⁶. Încheierea reputatului istoric ni se pare deosebit de sugestivă, arătând că studiul se ocupă de anii 1941-1942. „*Din mijlocul anului 1943 s-a produs o îmbunătățire a condițiilor de trai ale evreilor, mai ales în nordul Transnistriei, datorită ajutorului trimis de evreii din România și a încetării politicii de exterminare a guvernului antonescian. Îmi dau seama ce va însemna această carte pentru noua generație și pentru istoriografia română*”²⁷.

Un volum util în evaluarea politicii antonesciene este cel al lui Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, Editura

¹⁸ „Editura menționează că are rezerve față de unele afirmații, nesusținute de documente, fapt ce a fost adus la cunoștința acestuia”, Jean Ancel, *Contribuții la istoria României...* . Vol. II. *Partea a doua, 1933-1944*, p. 4.

¹⁹ Jean Ancel, *Transnistria*, vol. I, Editura Atlas, București, 1998, p. 123.

²⁰ *Ibidem*, p. 7-71.

²¹ *Ibidem*, vol. II, p. 7-171.

²² *Ibidem*, p. 173-250.

²³ *Ibidem*, vol. III, p. 7-140.

²⁴ *Ibidem*, p. 141-267.

²⁵ *Ibidem*, p. 394-395.

²⁶ „În general, când am început studiul nu i-am crezut pe români capabili de asemenea crime împotriva umanității, de o așa inimă rea și credeam că doar nemții, ucrainenii, lituanienii pot ajunge în așa un grad de dezumanizare”, *Ibidem*, p. 395.

²⁷ *Ibidem*, p. 396.

Eminescu, București, 2000, important pentru studiul nostru fiind capitolul al III-lea: *Politica față de minoritatea evreiască* (pp. 135-188). Folosind într-un stil echilibrat bibliografia disponibilă și diferite surse arhivistice, autorul ajunge la următoarele concluzii: „Privind retrospectiv caracteristicile regimului la care au fost supuși evreii din România în perioada celui de-al doilea război mondial, se poate afirma că dimensiunile reale ale acestuia nu sunt ușor de evaluat. Pe de o parte, evreii au fost supuși deportărilor, soldate cu zeci de mii de morți, (...) însă, pe de altă parte, li s-a permis să-și dezvolte instituții proprii și au fost efectiv protejați de furia exterminatoare a călăilor naziști. Desigur, în articulațiile politicii antievreiești a guvernului Ion Antonescu un rol important, determinant poate, l-a avut și modificarea situației militare pe frontul de Est (...). Ion Antonescu a fost receptiv la numeroasele intervenții din partea liderilor minorității evreiești, a Casei Regale, a capilor bisericii ortodoxe, a diferiților oameni politici români și străini, însă deciziile finale, mai rele sau mai bune, i-au aparținut întotdeauna”²⁸.

Reținem, de asemenea, volumul publicat de Lya Benjamin sub titlul *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România. 1940-1944. Studii*, Editura Hasefer, București, 2001, 474 p. Studiile cercetătoarei Centrului pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România sunt grupate în patru părți: Prolog, „Problema evreiască” - concepții și soluții antonesciene, Rezistența evreiască în anii prigoanei, Surse și bibliografie, în final fiind reproduse 35 de documente și fragmente de memorii considerate reprezentative. Documentele selectate „mărturisesc despre un regim antievreiesc dur căruia i-au căzut victimă zeci de mii de vieți evreiești pentru unicul motiv al evreității lor”²⁹.

Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România a publicat sub semnăturile cercetătorilor Lya Benjamin, Dumitru Hîncu, Hary Kuller și Ioan

²⁸ Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, Editura Eminescu, București, 2000, p. 187-188.

²⁹ Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România. 1940-1944. Studii*, Editura Hasefer, București, 2001, p. 317. În prefața volumului, autoarea precizează: „În opinia noastră, documentele cheie ale regimului antonescian demonstrează, a contrario, că «problema evreiască» și «soluționarea ei» a fost o problemă de fond, de Weltanschauung pentru regimul antonescian, de natură economică, socială, politică și, la un moment dat, chiar rasială, izvorâtă din însuși programul naționalismului integral pe care conducătorul statului l-a afișat în momentul preluării puterii. Desigur, pot fi acuzată că întreaga problematică a prigoanei antievreiești (atât sub raport factologic, cât și sub raport politico-ideologic) exprimă în ultimă instanță un punct de vedere particular-evreiesc, în unele privințe chiar antinațional (antiromânesc). Mărturisesc că uneori și eu însămi îmi pun întrebarea dacă în calitatea mea de minoritară am dreptul să abordez această problemă care este de fapt o problemă a majorității?!”, *ibidem*, p. 10-11.

Șerbănescu, volumul 1941. *Dureroasa fracturare a unei lungi conviețuiri*, București, 2001, 164 p. Concluziile sunt expuse justificat de către Hary Kuller chiar de la începutul lucrării, unde se subliniază că „evreii, trăitori în România de câteva secole, au ajuns în acel an, 1941, într-o condiție de ostracizare, marginalizare și excludere (din corpul social-național românesc), fără precedent”, accentuându-se însă, într-o formulare potrivită, că acel an „a însemnat suportarea unor acțiuni limită de nimicire fizică în pogromuri, deportări, ghetozări ș. a. Dar nu este mai puțin adevărat că atât în 1941, cât și mai apoi, până în 1945 - când în Germania și în teritoriile țărilor aliate sau ocupate, evreilor li se aplica «soluția finală» - în România, mai bine de jumătate din populația evreiască (mai cu seamă din România veche și sudul Transilvaniei) a supraviețuit, reușind să-și organizeze această supraviețuire în condițiile vitrege ale războiului, dominației germane și existenței unui regim declarat antisemit”³⁰.

Amintim și lucrarea lui Iacov Geller, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului (1940-1944). Viața economică, educația și cultura, asistența socială, religia, rabinatul, salvarea refugiaților și emigrarea în Israel*, Editura Hasefer, București, 2004, 485 p., cea mai mare parte a informației bazându-se pe titluri apărute în Israel. Volumul este structurat în patru părți de-a lungul cărora sunt prezentate: decretele, legile rasiale și pogromurile, ghetourile, lagărele de muncă obligatorie și de concentrare, lagărele de exterminare, comunitățile și eforturile lor pentru o viață normală, Centrala Evreilor, lupta pentru supraviețuire, lupta rabinilor și a rabinatului pentru respectarea preceptelor religioase, salvarea refugiaților evrei din Polonia și Ungaria, emigrarea în Israel. Reținem, din concluzii, factorii care, în argumentarea autorului, încearcă să explice supraviețuirea unei mari părți a evreilor români în timpul celui de-al doilea război mondial: „1) Eșecul armatelor române și germane la Stalingrad la sfârșitul anului 1942 (...). 2) Atitudinea «Conducătorului» Ion Antonescu față de evreii Regatului a fost mai blândă decât cea exprimată față de evreimea din teritoriile recuperate, Basarabia și Bucovina (...)”³¹. 3) Atitudinea populației locale române față de evreii din Regat și Transilvania de Sud a fost, în general, mai înțelegătoare și mai umană decât atitudinea rigidă și ostilă a populației române și ucrainene din Bucovina și Basarabia. (...) 4) Interesul economic al României l-a forțat pe dictatorul Ion Antonescu să aprobe angajarea a mii de ingineri, tehnicieni și specialiști evrei în fabricile statului

³⁰ Lya Benjamin, Dumitru Hîncu, Hary Kuller și Ioan Șerbănescu, 1941. *Dureroasa fracturare a unei lungi conviețuiri*, București, 2001, p. 7.

³¹ Iacov Geller, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului (1940-1944). Viața economică, educația și cultura, asistența socială, religia, rabinatul, salvarea refugiaților și emigrarea în Israel*, Editura Hasefer, București, 2004, p. 444.

și cele particulare, în scopul calificării muncitorilor români. De asemenea, Antonescu a permis specialiștilor din industrie și proprietarilor de prăvălii și ateliere să achiziționeze certificate de scutire de la muncile obligatorii (...)³². 5) România nu a fost o țară ocupată. (...). 6) Mita oferită micilor funcționari și înalților demnitari, suma fabuloasă a «Contribuției», în valoare de un miliard de lei, bani care intrau în contul statului, al armatei și al Consiliului de Patronaj (...). 7) Activitatea și influența conducătorilor comunităților evreiești din România, în frunte cu Wilhelm Filderman și Rabinul Șef, dr. Alexandru Șafran”³³.

Între studiile sintetice privind situația evreilor din România sub regimul Ion Antonescu remarcăm studiul lui Dumitru Șandru, *Guvernul Antonescu și evreii din România*³⁴. În cadrul concluziilor se afirmă: „Politica antisemită a regimului mareșalului Ion Antonescu trebuie judecată (...) atât în relație directă cu atitudinea membrilor acestui grup etnic față de statul ai cărui cetățeni erau, cât și comparativ cu cea aplicată în țările în care Reich-ul își impusese de drept ori numai de fapt dominația (...). Când istoricii de origine evreiască prezintă calvarul acestui grup etnic omit să expună, măcar în câteva rânduri, atitudinea conaționalilor lor, care a constituit de fapt cauza efectului, iar cercetătorii români care au încercat să explice această relație au fost incluși, de către cei de origine evreiască, în aceeași categorie cu persoanele care neagă existența unei politici antisemite în România din anii celui de-al doilea război mondial. (...)”³⁵.

Menționăm, de asemenea, sinteza lui Dinu C. Giurescu, *Evreii din România (1940-1944)*, care se constituie în capitol distinct în cadrul lucrării sale *România în al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, Editura All, București, 1999, p. 133-184. Amintim una dintre încheierile istoricului referitoare la cercetarea temei: „Când perspectiva cercetării este etnicizată, când vina este atribuită unei întregi colectivități, armatei și instituțiilor ei, pentru crime săvârșite de anume indivizi sau unități; când scrisul exprimă, față de abia ocolit, resentimente, ostilitate și chiar patimă; când incriminarea este proiectată global în trecut și sugerată și pentru prezent, atunci cercetarea nu mai respectă regulile cumpănirii și obiectivității, cu atât mai imperative cu cât faptele au fost de o maximă gravitate. Într-un asemenea

³² *Ibidem*, p. 445.

³³ *Ibidem*, p. 446.

³⁴ În volumul *Istorie și societate*, coordonatori: Marusia Cîrstea, Sorin Liviu Damean, Doru Liciu, Editura „Mica Valahie”, București, 2004, p. 419-482.

³⁵ *Ibidem*, p. 476-477.

caz este grav schilodit atât actul de minimă dreptate datorat victimelor, cât și respectul cuvenit istoriei fiecărui popor”³⁶.

În noiembrie 2004 a fost făcut public *Raportul final al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România*³⁷. Textul raportului reprezintă o sinteză a contextului istoric în care evreii din România au devenit subiectul unei politici care le-a afectat profund existența, reliefându-se aspectele, evenimentele și faptele cărora evreii le-au căzut victime. Între concluziile rezultate în urma analizei Comisiei menționăm punerea în evidență a definiției Holocaustului, acesta reprezentând „persecuția sistematică organizată de stat și exterminarea evreilor europeni de către Germania nazistă, de aliații și colaboratorii săi între 1933 și 1945. (...) Un procent semnificativ al comunității evreiești din România a fost distrus în perioada celui de-al doilea război mondial. Deportarea și uciderea sistematică au fost aplicate evreilor din Basarabia, Bucovina și județul Dorohoi. Transnistria, partea din Ucraina ocupată aflată sub administrație românească, a fost folosită ca un imens spațiu pentru uciderea evreilor” și, în consecință, Comisia a conchis, „împreună cu marea majoritate a cercetătorilor de bună-credință ai acestui domeniu, că autoritățile române poartă principala responsabilitate atât pentru planificarea, cât și pentru punerea în practică a Holocaustului”³⁸.

³⁶ Dinu C. Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, Editura All, București, 1999, p. 168.

³⁷ Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, *Raport final*, editori: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Editura Polirom, Iași, 2005, 423 p. Raportul a fost întocmit în cadrul Comisiei constituită la inițiativa președintelui României, la 22 octombrie 2003, lucrările echipei care a redactat *Raportul final* fiind prezidate de Elie Wiesel, laureat al Premiului Nobel pentru Pace (1986). În *Postfața* volumului în care a fost publicat acest raport, Mihai-Răzvan Ungureanu, la acea vreme ministru al Afacerilor Externe, a subliniat: „*Raportul ni se înfățișează ca un uriaș, dar nu exhaustiv corp colector al scrierilor, încercărilor de a publica documente, mărturii despre Holocaustul românesc, inițiate atât de istoriografi, cât și de supraviețuitori, scriitori, artiști, reprezentanți ai mass-media*”, neputând vorbi încă „*de o dezbatere de substanță privind implicațiile Holocaustului și în acest fapt constă caracterul incipient al Raportului (...)*”, care „*reprezintă o fază de studiu, de recomandare a unui demers educativ și de conservare a memoriei conviețuirii alături de comunitatea evreiască din România*”, *ibidem*, p. 397-398, studierea Raportului conducând „*la apariția unor noi voci, care vor putea depune mărturie nu doar emoțional, ci cu expertiza științifică necesară despre o lume vie, cu un trecut complicat și uneori sumbru, alteori senin, ce continuă să influențeze demersul politic modern al României*”, *Ibidem*, p. 399.

³⁸ *Ibidem*, p. 387. Împreună cu acest *Raport final* a fost editat și volumul *Documente*, ediție Lya Benjamin, Polirom, 2005, 639 p., care conține documente selectate de membrii Comisiei din sursele arhivistice consultate și din bibliografia utilizată în cadrul elaborării textului *Raportului final*.

În bibliografia temei se evidențiază existența a numeroase studii³⁹ publicate de diferiți cercetători în reviste de specialitate sau în volumele unor sesiuni de comunicări științifice, cele mai multe dintre acestea bine documentate⁴⁰. Din economie de spațiu nu le putem enumera aici. Abordarea este marcată însă pe alocuri de *parti-pri*-uri și inserarea unor păreri personale ale unora dintre autori, aceștia greșind, după părerea noastră, și prin susținerea argumentației *pro domo* în numele unui adevăr ilustrat ca o contrapondere absolută la alte susțineri. În nu puține studii sinecdoca este la ea acasă, consecința fiind uneori decontextualizarea unor expuneri sau interpretarea paralelă. Lucrarea lui Alex Mihai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, RAO, București, 1998, 512 p. a fost criticată, între altele, pentru „afirmațiile globalizante” privind „vinovăția” evreilor în viața economică și apoi politică din teritoriile românești⁴¹.

Ordonanța de urgență a Guvernului României nr. 31 din 13 martie 2002, *privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii*⁴², a dus, insesizabil poate, la radicalizarea unor argumentații istoriografice. Fără a fi un caz, amintim aici - datorită criticilor care i s-au adus⁴³ - articolele prof. univ. dr. Corvin Lupu: *Impactul problematicei Holocaustului asupra României contemporane și aspecte ale relațiilor dintre români și evrei*⁴⁴ și *Gheto-uri, lagăre și domiciliu*

³⁹ Unul dintre primele studii postdecembriste care au pus pe fundalul cercetării istoriografice românești direcțiile studierii situației evreilor din România contextualizată specificului perioadei aparține dr. Gheorghe Buzatu, *Mareșalul Antonescu și problema evreiască*, în *Revista de Istorie Militară*, nr. 6 (28), 1994, p. 22-27.

⁴⁰ Menționăm numai concluzia studiului semnat de Victor Neumann, *Evreii din Banat și Transilvania de Sud în anii celui de-al doilea război mondial*, în volumul *Reflecții despre Holocaust. Studii, articole, mărturii*, Asociația Evreilor din România Victime ale Holocaustului, București, 2005 (p. 163-179): „vreau să spun că termenii în care discutăm și definim problema evreiască transilvană și bănățeană în timpul regimului Antonescu nu coincid cu termenii folosiți în cazul evreilor din nordul Moldovei, din Basarabia și Transnistria”, *Ibidem*, p. 177.

⁴¹ *Evreii din România între anii 1940-1944*. Vol. IV. 1943-1944: *Bilanțul tragediei - Renașterea speranței*, coordonator prof. dr. Ion Șerbănescu, Editura Hasefer, București, 1998, p. XXII.

⁴² O critică a acestei ordonanțe, la Andrei Oișteanu, *Holocaust. Încercare de definire*, în *Dilema*, nr. 518, 28 februarie 2003, p. 8.

⁴³ Vezi *Denaturarea adevărului în versiune negaționistă*, în *Realitatea evreiască. Publicație a Federației Comunităților Evreiești din România*, nr. 233-234 (1033-1034), 11 iunie-10 iulie 2005, p. 5.

⁴⁴ În revista *Transilvania*, s. n., anul XXXIV (CX) Sibiu, martie 2005.

forțate în Transnistria celui de-al doilea război mondial⁴⁵. Una dintre concluziile autorului, formulată pe marginea ultimului studiu menționat, consemnează următoarele: „În timp ce evreii din provinciile ocupate de sovietici în iunie-iulie 1940, sufereau în gheto-uri, lagăre, sau se aflau în domiciliu forțate, majoritatea evreilor din România, cei care domiciliau în Vechiul Regat, Banat și Transilvania rămasă în componența României după Dictatul de la Viena, trăiau în aceleași condiții de război cu românii, iar unii reușeau să și emigreze. Mulți dintre ei au depășit greutatea vieții de război mai ușor decât românii, având în vedere starea lor materială, net superioară celei medii a românilor”⁴⁶. O încheiere simplistă pentru realitatea mult mai complexă a acelor ani, după cum reiese din analiza atentă a directivelor regimului politic antonescian, dar mai ales din documentele timpului care se pot studia.

Fără a putea fi plasate neapărat în literatura privind studierea situației evreilor din România în perioada care ne interesează⁴⁷, amintim și contribuțiile semnate de Mihai Pelin⁴⁸ și Paul Goma⁴⁹, nu fără a constata, în cel de-al doilea caz, influența emoțională, subiectivă, asupra textului⁵⁰. Mai amintim și lucrarea lui Sergiu Nazaria, *File de istorie. Holocaust (pe teritoriul Moldovei și în regiunile limitrofe ale Ucrainei, 1941-1944)*, Chișinău, 2005, 296 p., geneza acesteia fiind rezultatul unei colaborări compromise între autor și principalul documentarist al proiectului, Alexandru Moraru⁵¹.

⁴⁵ În revista *Transilvania*, s. n., anul XXXVI (CXII) Sibiu, martie 2007.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁷ Din literatura temei putem reține: Ion Coja, *Holocaust în România?*, Editura Kogaion, București, 2002, 95 pp. Textul este structurat în esență după un leitmotiv comentat în jurul întrebărilor „Cum a început? Cine a început? Cine a ucis primul?”. Alte lucrări, precum cea a lui Teșu Solomonovici, *Istoria Holocaustului din România*, Editura Teșu, București, 2005, 365 pp., reprezintă alcătuiri pe baza preluării conținutului unor lucrări similare sau de specialitate. Principala rețineră în folosirea titlurilor plasate în literatura temei constă în faptul că acestea nu sunt produsul unei cercetări istorice riguroase, autorii nefiind istorici, ci literați, jurnaliști sau documentariști.

⁴⁸ Mihai Pelin, *Legendă și adevăr*, Editura Edart, București, 1994, 128 pp.; Idem, *Săptămâna patimilor (23-28 iunie 1940). Cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei*, Compania, București, 2008, 254 p.

⁴⁹ Paul Goma, *Basarabia*, Editura Jurnalul Literar, București, 2002, 123 pp.; Idem, *Săptămâna Roșie. 28 iunie-3 iulie 1940 sau Basarabia și Evreii. Eseu. Varianta ianuarie 2007. - Bio-Bibliografie -*, Editura Anamarol, București, 2007, 446 pp. (ediția I, Editura Museum, Chișinău, 2003).

⁵⁰ Un comentariu la concluziile lui P. Goma la Radu Ioanid, *Paul Goma - între Belleville și București*, în *Dosare ultrasecrete* (supliment al ziarului *Ziua*), anul IX, nr. 378, sâmbătă, 1 octombrie, 2005, pp. II-III.

⁵¹ Alexandru Moraru, *Cartea „Holocaustul în Basarabia” este un eșec*, în *Flux. Cotidian național*, nr. 61 (1381), miercuri, Chișinău, 27 aprilie 2005, p. 2. Potrivit susținerii lui Alexandru Moraru, materialul documentar pus la dispoziție lui Sergiu Nazaria a fost folosit

Instrumente de lucru: volumele de documente publicate

În privința volumelor de documente asupra situației evreilor, instrumente de lucru indispensabile studierii temei - în afară de lucrarea lui M. Carp, menționată deja - amintim că în perioada postdecembristă în România au fost publicate o serie de astfel de tomuri. Menționăm volumul coordonat de prof. univ. dr. Ion Calafeteanu, *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, SILEX - Casă de Editură, Presă și Impresariat S.R.L., București, 1993, 255 p., care reproduce un număr de 94 de acte dintre cele mai relevante. În *Cuvântul înainte* al cărții se relevă: „Prin numărul mare al supraviețuitorilor, evreii din România reprezintă un caz singular în rândul fostelor țări satelit sau aliate ale Germaniei. (...) Salvarea celei mai mari părți a populației evreiești din România s-a datorat, în primul rând, faptului că naziștii nu numai că nu au avut concursul populației, dar, cu puține excepții, s-au lovit de un refuz consecvent în tentativele lor de a recruta complici care să-i ajute în organizarea lichidării fizice a acestora. Afirmatia este valabilă și în ceea ce privește autoritățile de stat de atunci, care, deși s-au făcut ele însele vinovate de crime față de cetățenii români de origine evreiască, nu au cedat presiunilor Berlinului în vederea deportării evreilor în Polonia (...). Astfel că din România nu a plecat nici un tren spre «lagărele morții»»⁵².

Util, pentru anii 1940-1941, este și volumul de documente *Al doilea Război Mondial. Situația evreilor din România. Vol. I (1939-1941), partea întâi*, coordonatori: locotenent-colonel Alesandru Duțu, dr. Constantin Botoran, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, 408 p., alcătuit sub auspiciile unor cercetători ai Institutului de Istorie și Teorie Militară, Arhivelor Statului, București, Arhivei Ministerului Apărării Naționale, tomul expunând un număr de 128 de documente. În *Cuvântul înainte* autorii au precizat că, în alcătuirea lucrării, „au fost călăuziți de convingerea că elucidarea științifică a acestei problematice, neglijată până acum de cercetarea istorică românească, nu se poate face decât pornind de la

de către acesta subiectiv, fiind utilizat „în multe cazuri, nu subiectul întregului document, ci bucata preferențială, care poate fi servită în scopuri propagandistice antiromânești”. A se vedea și prezentarea dezbaterii „Grupurile etnice în istoria românilor. Evreii în anii celui de-al doilea război mondial”, organizată pe data de 3 iunie 2005 de Asociația Istoricilor din Moldova, în *Gazeta Orașului* (Chișinău), nr. 19, 9 iunie 2005, p. 7.

⁵² *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, volum îngrijit de dr. Ion Calafeteanu (responsabil), Nicolae Dinu și Teodor Gheorghe, SILEX - Casă de Editură, Presă și Impresariat S.R.L., București, 1993, p. 5-6.

sursele primare, de la izvoare, singurele în stare să reflecte adevărul istoric așa cum a fost”⁵³.

Mai amintim volumele de documente publicate de Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România de pe lângă Federația Comunităților Evreiești din România: *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I. *Legislația antisemită*, coordonator Sergiu Stanciu, Editura Hasefer, București, 1993, 486 p.; vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, coordonare: Lya Benjamin, 1996, 623 p.⁵⁴; vol. III, *Perioada unei mari restriști*, partea I (463 p.) și partea a II-a (479 p.), coordonator Ioan Șerbănescu, 1997; vol. IV, *1943-1944: Bilanțul tragediei - Renașterea speranței*, coordonator prof. dr. Ion Șerbănescu, 1998 (512 p.). În finalul prezentării *Mărturii ale suferinței* din deschiderea părții I a volumului III, coordonatorul tomului întărește: „*Tragedia evreilor din România a fost subsecventă și consonantă cu tragedia poporului român din perioada 1940-1944*”⁵⁵.

De asemenea, volumul lui Carol Iancu (*Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*, Editura Polirom, Iași, 2001, 206 p.) reprezintă „un inventar (incomplet, desigur, dar plin de semnificații) al politicii antisemite a regimului Antonescu, așa cum a fost el schițat de reprezentanții francezi aflați la post în România, care ne permite să evaluăm amploarea calvarului evreiesc din această țară”⁵⁶.

⁵³ *Al doilea Război Mondial. Situația evreilor din România. Vol. I (1939-1941), partea întâi*, Editura Țara Noastră, Uniunea Vatra Românească, București, 2003, p. 21. Celelalte două volume proiectate, pentru perioada 1942-1943, respectiv pentru 1944-1947, nu au mai fost editate din motive independente de cercetarea științifică.

⁵⁴ Într-o referință a studiului introductiv elaborat de Lya Benjamin pentru acest al doilea tom, s-a consemnat: „*Regimul antonescian s-a delimitat în multe privințe de regimul criminal al Germaniei naziste; el prezintă însă un caz paradigmatic pentru înțelegerea faptului că un regim de tip etnocratic, în care au fost suprimate toate formele democratice și constituționale de guvernare, într-un anumit context istoric, poate deveni un instrument politic și administrativ adecvat pentru promovarea și practicarea unei politici de etnocid și genocid*”, *Evreii din România între anii 1940-1944. Vol. II. Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, coordonare: Lya Benjamin, Editura Hasefer, București, 1996, p. XXXVIII.

⁵⁵ *Evreii din România între anii 1940-1944. Vol. III. Perioada unei mari restriști. Partea I*, Editura Hasefer, București, 1998, p. XXIX.

⁵⁶ Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 9. Reținem și volumul *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ, Moscova, 1944-1946. Documente din arhiva FSB*, ediție Radu Ioanid, Editura Polirom, Iași, 2006, 467 p., care cuprinde versiunea interogatoriilor luate membrilor administrației Antonescu aflați în detenție la Moscova între anii 1944-1946.

Un alt important volum de documente a fost publicat de Ottmar Trașcă și Dennis Deletant, *Holocaustul din România în documente ale celui de-al III-lea Reich – 1941-1944* -, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006, 264 p.⁵⁷, într-o primă ediție restrânsă din motive legate de spațiu editorial; *Al III-lea Reich și Holocaustul din România 1940-1944. Documente din arhivele germane*, editori: Ottmar Trașcă și Dennis Deletant, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2007, 831 p., în varianta întregită. Documentele publicate provin din cele mai importante arhive germane (Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau, Bundesarchiv Berlin, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Institut für Zeitgeschichte München), unele dintre acestea regăsindu-se în Arhivele Naționale ale României, altele fiind deja publicate în *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During The Holocaust. Volume IV. The Regat and Southern Transylvania. 1942-1944*, New York, 1986 sau în volumul, menționat deja, *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, București, 1993. După cum se precizează în prefața tomului, aceste documente „reprezintă o sursă extrem de prețioasă pentru clarificarea poziției mareșalului Ion Antonescu și a regimului patronat de el față de soluționarea «problemei evreiești» în România, respectiv a rolului jucat de cel de-al III-lea Reich în această privință”⁵⁸, ilustrând, între alte aspecte, „excesele comise de trupele române împotriva evreilor, dar și împotriva populației locale din Basarabia și Bucovina”⁵⁹, deportarea, evenimentele derulate la Odessa, diferite incidente, detalii diplomatice româno-germane.

⁵⁷ Considerăm că acest tom vine în completarea titlului *Rumänien und der Holocaust. Zu den Massenverbrechen in Transnitrien. 1941-1944*, Berlin, Metropol Verlag, 2001, un volum colectiv de studii editat de Mariana Hausleitner, Brigitte Mihoc și Juliane Wetzel, în urma unui simpozion organizat la Berlin în anul 1999.

⁵⁸ Ottmar Trașcă și Dennis Deletant, *Holocaustul din România în documente ale celui de-al III-lea Reich – 1941-1944* -, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006, p. 16.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 20. În *Cuvântul înainte* semnat de autori se arată: „Importanța deosebită a izvoarelor documentare germane pentru cercetarea Holocaustului din România este demonstrată în opinia noastră de mai mulți factori. În primul rând evoluția politicii antisemite a regimului antonescian nu poate fi urmărită și înțeleasă pe deplin fără cunoașterea și raportarea la politica antisemită a celui de-al III-lea Reich. (...) În al doilea rând, investigarea surselor arhivistice germane permite infirmarea categorică a unor clișee sau opinii preconcepute din cadrul istoriografiei române, cum ar fi bunăoară teza responsabilității germane pentru pogromul din Iași sau pretinsa rezistență opusă de mareșalul Ion Antonescu la cererea Berlinului de a aplica «soluția finală» pe teritoriul României”, *Ibidem*, p. 10.

Considerații metodologice

Din punct de vedere metodologic, s-a arătat că principala dificultate a abordării temei situației evreilor din România în perioada 1940-1944 rezidă, „în momentul de față [1998, n. n.], nu atât în absența informațiilor arhivistice sau bibliografice, cât mai ales în lipsa unei metode de analiză și interpretare a izvoarelor existente”, apreciindu-se „a fi nodal în cazul de față faptul dacă istoricul analizează respectivele izvoare prin prisma problematicii drepturilor omului, a destinului omului în epoca contemporană ori se situează pe poziția naționalismului etnicist; dacă istoricul este interesat să descifreze problematica drepturilor omului și a pluralismului etnic în societatea contemporană sau se consideră reprezentantul unei așa-zise istoriografii oficiale care confundă Statul cu Națiunea majoritară, care limitează istoriografia la o disciplină de justificare a unei anume politici de stat”⁶⁰.

Cercetătorul care se dedică studierii temei în cauză nu trebuie să piardă însă din orizontul interpretării faptul că pe timp de război, pretutindeni și întotdeauna drepturile omului au fost restrânse, condiționate, limitate. În privința metodologiei cercetării, considerăm că folosirea unor izvoare contemporane este decisivă pentru înțelegerea principalelor temeuri și desfășurări ale politicii care i-a vizat pe etnicii evrei în cazul nostru, aceste surse oferind o perspectivă apropiată - chiar dacă subiectivă uneori -, de desfășurarea unor evenimente și fapte istorice care au determinat în definitiv situația evreilor. Pe lângă analiza și sinteza surselor, explicarea faptelor care decurg unele din altele rămâne cea mai cunoscută metodă aflată la îndemâna istoricului.

În istorie, relația materială *cauză - efect* a desfășurării faptelor nu poate fi ignorată în favoarea contextului imaterial al acestora, chiar dacă atmosfera

⁶⁰ Lya Benjamin, *Opinii. O carte supra-mediatizată*, în *Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România*, București, nr. 2/1998, p. 170. Aceeași cercetătoare și-a nuanțat în 2001 acest punct de vedere: „Așadar, dificultatea principală în abordarea temei privind Holocaustul sau, conform termenului ebraic, a Shoahului (catastrofă), rezidă nu atât în absența informațiilor arhivistice sau bibliografice, cât în lipsa metodei analitice; în politizarea și distorsionarea evenimentelor”, Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență...*, p. 278, precizând, de asemenea: „Deosebit de importantă ni se pare concepția politică și filosofică a cercetătorului în lumina căreia analizează valoarea generică a omului ca individ, și drepturile cetățenești în cadrul statului național modern”, *Ibidem*, p. 282. Dintr-o perspectivă diferită, Lucian Boia a subliniat, într-o trimitere asupra interpretării istoriografice referitoare la alteritatea de lângă români că „istoria de atunci nu poate fi judecată exclusiv cu normele noastre de astăzi”, cf. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a III-a adăugită, Humanitas, 2002, p. 268. A se vedea și interpretarea critică a aplicării drepturilor omului, la François Châtelet, Évelyne Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, Humanitas, București, 1994, p. 742-744.

sau contextul în care s-au desfășurat a influențat într-o anumită măsură efectul. Eroarea unor studii istorice se poate afla însă în dogmatismul mecanicii cauzalității, prin acordarea autonomiei exclusive unei relații de tip *cauză - efect* și ignorând alte manifestări sau acte complementare cauzei primare.

În încheierea unei analize a izvoarelor arhivistice și a surselor bibliografice privitoare la evreii din România (1940-1944), cercetătoarea L. Benjamin a apreciat: „În opinia noastră, documentele demonstrează că a existat un caz românesc al epocii Holocaustului care, în multe privințe, se integrează în evenimentele generale ale perioadei, dar care totodată se și delimitează față de politica nazistă de exterminare fizică radicală și totală a etniei evreiești. Cercetarea și evidențierea acestor două coordonate fundamentale sunt principala misiune a celor care se dedică studierii respectivului capitol de istorie: o analiză obiectivă presupune obligatoriu evidențierea complexă a ambelor aspecte defnitorii ale fenomenului”⁶¹.

* * *

În concluzie⁶², situația evreilor din România în timpul ultimului război mondial a devenit un centru de dezbatere istoriografică mai cu seamă în ultimul deceniu postdecembrist, deschiderea abordării unei cercetări directe, circumscrise decriptării „*problemei evreiești*”, fiind evidentă, în ciuda menținerii unor direcții de interpretare subiectivă a regimului antonescian, în cazul unora dintre contribuții. Lipsa fluenței și unității discursului istoriografic în privința temei abordate s-a datorat inclusiv neraportării la sursele indispensabile oricărui istoric: documentele de arhivă⁶³. În orice caz, suntem de părere că o cercetare a problematicii

⁶¹ *Ibidem*, p. 286. Menționăm aici și studiul lui Jean Ancel, *Surse arhivistice despre Holocaustul din România*, în volumul *Reflecții despre Holocaust...*, p. 56-115, în care s-a concluzionat: „Atitudinea regimului antonescian față de evrei a fost stabilită de Ion Antonescu și s-a bazat pe concepția că evreii constituie un inamic la fel de puternic ca armata sovietică și că lupta «împotriva jidanilor» va asigura viitorul poporului român...”, *Ibidem*, p. 107.

⁶² Bibliografia temei este, evident, mai amplă. Am reținut doar câteva dintre încheierile sugestive pentru ceea ce reprezintă istoriografia privitoare la tratarea situației evreilor din România ultimului război mondial. Pentru un comentariu al bibliografiei care ne interesează, cu punerea în evidență a diferitelor argumente și a pozițiilor divergente, amintim lucrarea lui Michael Shafir, *Între negare și trivialisare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Editura Polirom, Iași, 2002, 158 p.

⁶³ De remarcat aprecierea academicianului Dan Berindei, președintele Secției de Științe Istorice și Arheologice a Academiei Române: „În nici un alt domeniu științific nu s-a asistat la acest fenomen de „invazie” al nespecialiștilor ca în cel al istoriografiei, mulți din afara

abordate nu trebuie să plece de la o analiză a *Holocaustului în România*, ci de la cea a situației evreilor sub regimul Antonescu, primul caz orientând cercetarea direct pe afirmarea concluziei, enunțate de la început prin însăși precizarea sintagmei „*Holocaust în România*”, în timp ce, în cel de-al doilea caz, analiza situației evreilor permite elaborarea unei concluzii neprestabilite, nuanțate și elaborate, fără a nega sau minimaliza vreun aspect al istoriei complexe și tragice a acestei minorități în timpul ultimei conflagrații mondiale.

Dacă istoria contemporană a oricărei societăți se studiază mai dificil decât oricare altă perioadă a trecutului, oamenii fiind relativ apropiați de evenimente și tinzând să fie părținitori în judecăți, cu atât mai mult se verifică acest lucru când apare în prim plan alteritatea. Astfel, principiul clasic al studierii istoriei, *sine ira et studio*, se verifică anevoie în cazul contemporaneității. Totuși, istoria este una singură. Pornind de la acest considerent nu trebuie să fim de acord cu segregări de genul „*istorici evrei*”/„*istorici neevrei*”⁶⁴ sau „*adevărați istorici, activi*”/„*falși istorici*”⁶⁵. Dincolo de o anumită polemică în domeniu, benefică cercetării, acest lucru poate fi tradus uneori prin împărțirea lumii istoricilor în tabere adverse, uneori foarte greu de conciliat. Responsabilitatea istoricului rămâne însă suverană și crește în măsura în care dispoziția sa trece de interpretarea unor înfruntări diplomatice sau conjuncturi specifice istoriei relațiilor internaționale, îndreptându-se către ceea ce a însemnat cu adevărat războiul, un infern pentru nenumărați oameni nevinovați, copii, femei, bătrâni, situați departe de politica vremii⁶⁶. Cum, în nici o condiție, crimele nu pot avea justificare, orice expunere care încearcă acest lucru, fie în cadrul mai larg al suferinței generalizate provocate de înfruntările politico-militare, fie ca urmare a unei interpretări simpliste de tip *cauză - efect*, privează scrisul istoric de contribuții echidistante.

profesiunii, fără studii de specialitate, considerându-se îndrituiți a da sentințe și nu doar în istorie contemporană, dar chiar și în istorie veche, medie sau modernă!”, în *Prefață la Istoria românilor*. Vol. I. *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. XIX.

⁶⁴ Dezbaterile din cadrul Forumului „*B'nai B'rith «Dr. Moses Rosen»*” din România, în *Realitatea Evreiască. Publicație a Federației Comunităților Evreiești din România*, anul L, nr. 247 (1047), 20 februarie-8 martie 2006, p. 2.

⁶⁵ Victor Eskenasy, *Istoriografia și istoricii pro și contra mitului Antonescu*, în *Exterminarea evreilor români și ucraineni...*, p. 337. După cum însuși autorul studiului a menționat, acești „*falși istorici*” sunt, „*în mod paradoxal, buni cunoscători ai istoriei contemporane românești*”, *Ibidem*, p. 336.

⁶⁶ Anatol Petrencu, *Problema evreilor din Basarabia (1941-1942)*, în volumul *Romania and World War II*, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, Iași, 1996, p. 153-154.

Limbajul maniheist în care nu există loc pentru nuanțe nu poate reprezenta în nici un caz o istoriografie care urmărește tratarea obiectivă, științifică, a evenimentelor și faptelor trecutului în beneficiul tuturor celor interesați de recuperarea memoriei pentru consolidarea unui viitor neumbrit de ororile unui timp revolut.

Constanța